

Arbūzui – 100 metų

1907 m. Tišžėje išleistame „Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelyje“ (sudarė Jurgis Šlapelis) *arbūzas* – „didelis, sulig žmogaus galva, apskritas saldus daržų vaisius; auga truputį šiltesnėse šalyse“. *Arbūzo* kilmė čia nenurodyta, nors daugeliu atvejų kilmės kalbos pažyma yra. Bet yra kitoje vietoje: *kavonas* (l., t. y. lenkų) – „*arbūzas* (prs., t. y. persų), toks didelis apvalus agurkas, sulyg žmogaus galva didumo“. *Arbūzas*, nors iš pers. *xarbūza* „agurotis“ (pažodžiui „asilų – pers. *xer* – agurkas“) per totor. *карбуз*, toliau rus. *арбуз* (XVI a. pab.), ukr. *арбуз* mus pirmiausia pasiekė iš lenk. *arbut*, nors kiek vėliau prisidėjo ir rus. *арбуз*. Didelis arbūzius yra rusas. Rašytojas Konstantinas Paustovskis liudija, kad Eduardas Bagrickis (tikr. Dziubinas; 1895–1934), Odesos žydas, sovietinis poetas – revoliucinis ir Juodosios jūros romantikas, yra „parašęs „Poemą apie arbūzą“ – stebinančią jausmų ir žodžių sodrumu, tarsi Juodosios jūros audros bangų aptaškytą“ (K. Paustovskis. Aukso rožė, vert. E. Murkienė, 1958, p. 277–278). Žinomas *arbūzų medus*, *arbūzų vynas*, *pašariniai* (nesaldūs) *arbūzai*. O lenk. *arbut* – 2) prk. „neigiamas atsakymas (pasipiršusiam)“ (Lenkų–lietuvų kalbų žodynas, 1964) – taip ir TTŽ 1936 *arbūzas* 2. nukeltine prasme – „neigiamas atsakymas jaunikiui pasipiršus“. LKŽ I₂ 1968 nefiksuota, bet „Frazeologijos žodyne“ (2001) yra *arbūzą gauti* „apie vaikną, už kurio mergina nesutiko tekėti“ iš Lazdynų Pelėdos raštų ir Karklėnų (greičiausia gauta iš lenkdvarių). Aukštaičiuose kai kur tókiu atveju pasiūloma *jukōs*. LKŽ I₂ 1968 liudija ir palyginimuose: *Galva kaip arbūzas* (didelė) Kūpiškis; *Pririaukę veršis vandens, tai kaip arbūzas!* Geistaraĩ; taip pat *arbūzienė* Dūsetos, ¹*arbūzinis*, -ė „kas panašus į arbūzą“: *Eik tu, arbūzini!* (sakoma storam, nerangiam žmogui) Dūsetos. Daugiau yra tarmių žodynuose: *arbūzas* – „kas stambus, didelis“ (apie vaiką) Jankai (Zanavykų šnektos žodynas, t. 1, 2003), 2. prk. „didelis gumbas, guzas“ Žižmai (Dieveniškių šnektos žodynas, t. 1, 2005). „Lietuvių kalbos palyginimų žodyne“ (sudarė K. B. Vosylytė, 1985) *arbūzas* pateikiamas iš Žemaitės raštų: *Netrukus krapštinėdama akis išėjo gaspadinė* (t. y. *šeimininkė*), *raudona, drūkta kaip arbūzas*. „Frazeologijos žodyne“ *kaip arbūzas* reiškia „menkai išmanantis, negabus“: *Galva kaip arbūzas* Kuršėnai.

Taigi *arbūzas* yra bent kiek senesnis negu jo pirmoji žodyninė fiksacija. Iš šedūvių šnektos *arbūzas* pàteiktas jau 1883 m. „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“ (Bd. 1, p. 226).

Ši rytietybė (orientalizmas) šiek tiek siekia ir tikrus Vakarus – vok. *Arbuse*; bet ir *Wassermelone*, angl. tik *water-melon*, pranc. *melon d'eau* ir *pastèque* (1619, *patèque* 1512 < port. *pateca* < arab. *bâtīhah*), ital. *cocomero* ir šnek. *anguria*.

Kavonas irgi nėra pačių lenkų – *kawon*, rus. *кавун* tik XIX a. pasiskolintas iš ukr. *кавун*, o šis – iš turk. *kavun* „agurotis“. Beje, Aloyzo Vidugirio „Zietelos šnektos žodyne“ (1998) yra *kagūnas*. Rus. *кавун* vertimuose – *kavūnas* (K. Paustovskis. Min. veik. p. 277).

Jonas Klimavičius